

УДК: 372.13

DOI:

Любов Прокопів, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ
СІЛЬСЬКОЇ МАЛОЧИСЕЛЬНОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ТРАДИЦІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ МАЛОКОМПЛЕКТНИХ ШКІЛ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

У статті наголошується, про важливість збереження малої школи. Автором аналізуються концептуальні підходи до самого тлумачення поняття малочисельна школа.

Серед її особливостей визначено: нечисленність, різноманітність типів, інтегрованість, близькість до природного оточення, постійну співпрацю з громадою, багатофункціональність діяльності учителя та ін. Стверджується, що освітній процес у малокомплектній школі повинен бути побудований на основі компетентнісного підходу.

Ключові слова: малокомплектна (малочисельна школа); підходи; концепції; освітній простір.

Табл. 1. Літ. 14.

**Lyubov Prokopiv, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the
Pedagogy Department named after Bohdan Stuparyk
State Pedagogical University “Vasyl Stefanyk Precarpathian National University”**

**CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR THE INTEGRATION OF THE EDUCATIONAL
SPACE OF THE MODERN RURAL SMALL SCHOOL OF UKRAINE ON THE BASIS OF
THE BEST TRADITIONS OF SMALL SCHOOL OPERATION IN THE SECOND HALF
OF THE 20TH – AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY**

The author of the article emphasizes that an important aspect of the current development of a modern school is the preservation of all its varieties, including the small school.

The author analyzes in detail the conceptual approaches to the very interpretation of the concept of a small school.

During the 20th century, as the source base studies show, the small school was characterized by the following features: the small number and large distances in regard to the location, the variety of types of these schools, the sporadic territorial integration, the role of a cultural institution of education, the proximity to the natural environment, the constant cooperation with community, parents, the multi-functionality of the teacher's activities, etc.

Many rural schools (about 45%) have redirected their vectors into a category of a small school. By defining a rural small school as a special type of rural school, the author suggests perceiving such a school not only using formal criteria, but also through the nature of relationships between teachers and students. In this context, there is a change of the clear distinction between ordinary school and a small one.

The paper emphasizes that the basic approaches that should be implemented into the educational environment of a small school include: systemic, personality-oriented, informational, forward-looking, social and communicative, interdisciplinary, etc.

As a conclusion, the author argues that the educational process in a small school should become a component of education and training, a competency approach to the case.

Keywords: a small school; approaches; concepts; an educational space.

Постановка проблеми. Сучасна освіта на сьогодні перебуває на етапі важливих змін. Вони є наслідком реформ, пов'язаних з європейськими і ментальними трансформаціями. Сільська освіта теж адекватно реагує на виклики ХХІ ст. Інтеграція освітнього простору тут реалізується у двох складових, по-перше, передбачених на регіоналізацію, по-друге – глобалізацію. Ці явища

породили різноманітні умови функціонування таких шкіл у відповідності до їх видів і типів діяльності, у тому числі й малокомплектних. Упродовж ХХ ст. чимало сільських шкіл (близько 35%) змістило свої вектори у розряд малих.

Про це неодноразово наголошувалося в освітніх документах Закон про освіту, Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні [3].

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ СІЛЬСЬКОЇ
МАЛОЧИСЕЛЬНОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ТРАДИЦІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛОКОМПЛЕКТНИХ
ШКІЛ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

На сьогодні видозмінюється чітка межа між звичайною школою і малокомплектною. Пояснюємо це тим, що технології методи, форми роботи з учнями суттєво залежать від їх числа у класі. Вони є іншими у малих класах, де чисельність учнів – 10 – 12 осіб. Існування різноманітних типів малих шкіл і потреба інтеграції освітнього простору зумовили детальний огляд проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання основ діяльності малокомплектних шкіл стали предметом вивчення великого числа учених як в Україні, так і в інших державах (І. Клімова В. Кузь, О. Коберник, І. Осадчий О. Савченко та ін.).

Малокомплектну (малочисельну) школу як особливий феномен у контексті розвитку сільської школи вивчали Л. Березівська, Г. Іванюк, А. Демчинський та ін. Освітнього процесу у малокомплектній школі вивчено В. Бондар, Н. Побірченко. І. Шевчук та ін. Детально проаналізовано розуміння понять малокомплектна (малочисельна) школа Г. Шубак [14].

У цьому контексті детального аналізу потребують концептуальні основи інтеграції освітнього простору сучасної сільської малокомплектної (малочисельної) школи України.

Мета статті – проаналізувати та уточнити концептуальні основи, чинники, особливості інтеграції освітнього простору сільської малокомплектної (малочисельної) школи України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Для більшого розуміння подальшого дослідження пояснимо, що до малокомплектних шкіл ми відносимо школи: де класи об'єднані у комплекти, у яких працює один педагог; школи, де немає одного чи кількох класів через відсутність дітей певної вікової категорії; школи, де наповнюваність не перевищує 5 – 16 учнів [8, 3].

На сучасному етапі розвитку малокомплектної школи науковці вважають малокомплектність (малочисельність) – важливою особливістю сільських шкіл, “своєрідним феноменом освітнього середовища” [8, 3]. Тут варто розглянути сутність терміну “малокомплектна школа”, яка на сучасному етапі має назву малочисельної.

Проаналізуємо детальніше розуміння даних понять в історичному аспекті. У педагогічних довідкових виданнях (Педагогічний словник (1960 р.), Педагогічна енциклопедія (1965 р.), Український педагогічний словник та ін.) наголошувалось, що така школа може бути як початковою, так і 2, 3 ступенів.

Аналіз даних джерел дає підстави виділити концептуальні основи у контексті інтеграції:

- по-перше, малокомплектна школа – “початкова школа, в якій учителів менше, ніж класів, і кожен учитель працює одночасно з двома або кількома класами” [6, 715].

- по-друге, малокомплектні школи у тодішній системі народної освіти існували головним чином у невеликих населених пунктах, де не було достатнього контингенту дітей [6, 715; 7, 652 – 653];

- по-третє, одно-, дво- і три-комплектність, відповідно з одним, двома, і трьома учителями передбачала подальшу інтеграцію навчання [6; 7].

Практично такої думки дотримано у сучасному Українському педагогічному словнику С. Гончаренка: “Сільська малокомплектна школа – початкова школа, в якій учителів менше, ніж класів, і кожен учитель працює одночасно з двома або кількома класами. Буває одно-, дво- і три-комплектною. В однокласній школі один учитель навчає дітей усіх чотирьох класів; у двокомплектній навчання ведуть два вчителі, кожен у двох класах одночасно; у трикомплектній школа робота розподіляється між трьома вчителями: два ведуть по одному класу, а третій – два класи” [2, 199 – 200].

В українській енциклопедії освіти ж наголошується, що як правило малокомплектна школа – це початкова школа. “Однак в основних і середніх школах теж можуть бути класи-комплекти. У таких класах один учитель, в одному приміщенні веде заняття з двома або трьома класами. Це зумовлює специфічну структуру малокомплектної школи, яка може бути одно-, дво-, три-, чотири- комплектною” [3, 824 – 825].

Детальнішого аналізу потребують думки окремих дослідників (Н. Пехота, О. Пінський, та ін.), які важливою ознакою малокомплектної школи визнають її особливість: кількість 1 – 4-х класів, що навчаються з одним учителем.

Дещо іншою є думка В. Стрезикозіна, яка сформована раніше. Він підкреслює, що малокомплектною є неповна середня школа з контингентом до 40 дітей, середня – до 100 осіб, початкова – до 10 [13].

Розуміючи малокомплектну школу як особливий вид школи, переважно сільської, С. Рягінський пропонує сприймати її не лише за формальними показниками, а сутністю організації педагогічного процесу, зокрема від взаємостосунків між учителем та і учнем [12]. Істотними, на наше переконання, є відмінності у методиці навчання.

Ми погоджуємось з З. Онишків, що у розумінні терміну “малокомплектна школа” у другій

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ СІЛЬСЬКОЇ
МАЛОЧИСЕЛЬНОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ТРАДИЦІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛОКОМПЛЕКТНИХ
ШКІЛ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

половині ХХ ст. було комплектування контингенту учнів. “Малокомплектна школа” означала школу з малим контингентом (комплект, класом-тлумачення наше) учнів. У такій школі учнівський контингент учнів, кількість учнів, наповнюваність класів менші за встановлену Міністерством освіти і науки України норму [5, 481].

На початку ХХІ ст. у законодавчій базі ми зустрічаємо дещо інше тлумачення – “малочисельна школа”. У Законі України “Про загальну середню освіту” (ст. 14) прописано про можливість малочисельності. “У закладах загальної середньої освіти, розташованих у селах і селищах, кількість учнів у класах визначається демографічною ситуацією, але повинна становити не менше п’яти осіб. У разі меншої кількості учнів у класі заняття проводяться за індивідуальною або іншими формами навчання” [10]. Згідно даного Закону класи-комплекти у такого типу школах не передбачені.

Детально погляди сучасних учених на поняття малокомплектності подано у таблиці.

Як видно з таблиці, у кожному з тлумачень спільним є мала чисельність учнів. Саме тому, на наш погляд, у науковий обіг то доречним було б ввести термін “мала школа” за аналогом до європейського досвіду. Ми ж на сучасному етапі будемо вживати обидва терміни як синонімічні.

На основі аналізу наукових досліджень науковців (Л. Присяжнюк, О. Савченко, Н. Пехоти та ін.) нами визначені характеристики малочисельних (малокомплектних) шкіл у контексті нашої проблеми:

- нечисленність учнів. Дану особливість зумовили великі просторові відстані, бездоріжжя, особливо у гірських і рідконаселених пунктах. Малокомплектна школа вимагає зміни підходів до технологій навчання, генерує психологічну монотонію;

- різноманітність типів малокомплектних шкіл у залежності від їх розташування (селища, села, хутори тощо). Чисельність населення найчастіше визначає наповнюваність школи, її типи. Малокомплектні школи України упродовж досліджуваного періоду розкидані у різних господарських і соціальних, територіальних, умовах. У відповідності до цього такі школи нами умовно розділені на групи – віддалені (гірські, школи на хуторах), сільські, приміські;

- залежність здобуття освіти від регіону розташування і соціально-економічного потенціалу місцевості. Наближеність малокомплектної школи до міста пояснюємо кращими можливостями для професійної співпраці учителів з фахівцями інших шкіл, кадрового забезпечення, доступ до інформації, опанування інноватикою. У віддалених районах (наприклад, гірських) можливості школи значно зменшуються;

- освітній простір на селі – альтернатива його культурного розвитку. Така ситуація породжує негативну тенденцію – відсутність вибору альтернативних закладів освіти. Все це не сприяє можливості вибору подальшого розширення пізнання. Учні малокомплектних шкіл мають обмежені можливості, нерівний доступ до отримання освіти;

- взаємозв’язок із звичаями і традиціями, існування сільської малокомплектної школи в умовах функціонування народної культури Все це сприяє самотності діяльності малокомплектної школи. Міцні і тісні соціальні взаємозв’язки між жителями села, багаті традиції в єдності з близькістю і різноманітністю природи дають можливість успішно організувати краєзнавчий напрямок роботи, заснований на пізнанні літературних, історичних, природних особливостей населеного пункту;

- стихійна інтегрованість (територіальна,

Таблиця 1.

Погляди сучасних науковців на розуміння малокомплектності у контексті інтеграції освітнього простору

Л. Присяжнюк	Малокомплектна – це ЗОШ І ст. з малою наповнюваністю учнів. Тут навчаються у класах-комплектах. Малочисельна школа – “школа з малою кількістю учнів, у якій діти навчаються в окремих класах або індивідуально. При цьому допускається ситуативне об’єднання школярів у різновікові групи (класи) в початковій її ланці” [9].
О. Савченко	Малочисельна початкова школа – це навчально-виховний заклад з малим контингентом учнів, малою наповнюваністю класів, обмеженим освітнім середовищем. Цей тип школи існує, як правило, у сільській місцевості [11, 394].
О. Біда, М. Картель	Малокомплектна школа, це школа в якій початкові класи, об’єднані у класи –комплекти. У них можуть функціонувати всі класи, наповнюваність яких становить 4-7-12 учнів [1, 48].

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ОСВІТЬНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ СІЛЬСЬКОЇ
МАЛОЧИСЕЛЬНОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ТРАДИЦІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛОКОМПЛЕКТНИХ
ШКІЛ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

предметна, вікова тощо) і поліфункціональність умов життя;

- погано розвинена соціальна інфраструктура, ізольованість, віддаленість, потреба своєчасно реагувати на постійно виникаючі соціальні проблеми дітей, зумовили необхідність виконання школою певних соціально-педагогічних функцій;

- близькість до природного середовища. Малокомплектна сільська школа має широкі можливості використання цього фактору в освітньому просторі. Для учнів є цінними враження, пов'язані з навколишнім світом, природою, вивченням явищ природи, взаємодії з нею, використання практичного досвіду;

- матеріально-технічне оснащення, не завжди високоякісне, що створює певні проблеми в організації кабінетного навчання. Позитивною стороною є присадибні господарства, які створюють умови для доброї організації освітнього процесу.

- багатofункціональність діяльності вчителя. Упродовж досліджуваного періоду простежується низька укомплектованість малокомплектних шкіл кадрами, плінність молодих учителів. Мала кількість учнів спричинила до появи учителя-багатопредметника. Все це виявляє необхідність малокомплектної школи у створенні інтеграційних, освітніх програм для підготовки учителів з додатковими кваліфікаціями, їх перекваліфікації. Позитивною стороною цього явища є створення міжпредметних курсів;

- соціальний контроль. Робота малокомплектної школи, учителя у ній позбавляє автономності. Учитель працює в умовах громадської оцінки, підвищує його відповідальність.

Малочисельна школа на сьогодні основним завданням ставить інтеграцію освітнього простору.

Як зазначає В. Мелешко, під час в умовах переходу до інтеграції у освітньому просторі малих шкіл забезпечуються: “наступність на всіх ступенях навчання, виховання та розвитку учнів; реалізація єдиної парадигми (стратегії) розвитку педагогічної системи всіма суб'єктами освітнього округу; широкий вибір навчальних програм на різних етапах навчання, особливо у старшій школі; ефективний розподіл кадрового потенціалу, навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення, використання потужностей опорних шкіл для реалізації навчальних програм у малочисельних школах” [4, 85].

Серед освітніх завдань малочисельної школи на сьогодні визначають такі:

- інтеграція в освіті: посилення інтегрованості освітнього середовища за рахунок уведення

інтегрованих навчальних курсів, з'ясування міжпредметних проблем тощо.

- особистісно-розвивальне спрямування освітнього простору: право на вибір індивідуальної траєкторії професійної діяльності, особистісного розвитку дитини;

- альтернативність підходів до змісту освіти: диференційоване навчання реалізація регіональної складової;

- залучення учнів, учителів, громади до краєзнавчих, екологічних рухів з метою формування екологічної культури;

- інноваційний, науково-дослідницький розвиток школи, створення профільної освіти, її сільськогосподарська орієнтація, поглиблене вивчення дисциплін економічного, природничо-наукового спрямування;

- створення і реорганізація шкіл для практичної підготовки учнів до ведення господарської діяльності;

- технологізація й інформатизація освіти з подальшим залученням ІТ й інтернет технологій в освітній процес.

Важливою складовою сучасної сільської, у тому числі й малочисельної школи є її залежність від регіонального компонента.

Сільські малокомплектні (малочисельні) школи кожного регіону відрізняються. Аналіз джерельної бази, практична робота, спілкування з учителями, учнями, громадою сучасних малочисельних шкіл Івано-Франківщини дозволило з'ясувати чинники й особливості їх діяльності.

Серед чинників, що визначають інтеграцію освітнього простору малокомплектної (малочисельної) школи нами визначено:

- організаційний, в основі якого організація освітнього середовища у малих групах, різноманітних за пізнавальними зацікавленнями та складом;

- психологічний, визначає між учителями, учнями, громадою села тощо;

- освітній і загальнокультурний пов'язуємо з опорою кожної школи на традиції, віддаленість від культурного життя міста, сільськогосподарське оточення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Процес інтеграції освітнього простору сучасної малочисельної школи повинен розглядатися як освітній процес з чітко визначеними завданнями, характерними ознаками, з опорою на індивідуалізацію, диференціацію особистісно-орієнтований підхід, на формування індивідуального досвіду і пізнавальних особистісних особливостей учня. Особливу увагу

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ СІЛЬСЬКОЇ
МАЛОЧИСЕЛЬНОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ТРАДИЦІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛОКОМПЛЕКТНИХ
ШКІЛ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

слід приділити вибору провідних технологій, які є специфічними саме для малочисельної школи. Освітній процес у малокомплектній школі повинен бути складовою навчання і виховання, компетентнісного підходу до справи.

Перспективними для нашого дослідження є створення моделі навчання малочисельної школи.

ЛІТЕРАТУРИ

1. Біда О., Картель М. Підготовка майбутніх учителів до організації самостійної роботи в сільській малокомплектній школі при викладанні дисциплін природничого спрямування. *Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання у малокомплектній початковій школі*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції; м. Умань, 15 – 16 жовтня 2004 р., 2004. С. 48

2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 376 с.

3. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. 1040 с.

4. Мелешко В. Моделювання освітнього округу у сільській місцевості на засадах міжшкільної взаємодії. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 2, с. 79 – 91.

5. Онишків З. Початкова школа сільської місцевості: сутність поняття. *Молодий учений*. 2016. № 12 (39). С. 480–484.

6. Педагогическая энциклопедия / гл. ред. И. А. Каиров и Ф. И. Петров. У 4 т. Москва, 1965. Т.2. 911 с.

7. Педагогический словарь: / Гл. ред. И.А. Каиров. В 2 т. Москва, 1960. Т. 1. 774 с

8. Побірченко Н. Малокомплектна школа: сучасний вимір. *Сільська школа України*. №1(109). 2005. С.3–6.

9. Присяжнюк Л. А. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації колективних форм роботи учнів сільських початкових шкіл: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Вінниця, 2009. 24 с.

10. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 №651 – XIV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>

11. Савченко О. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ, 1997. 389 с.

12. Рягинский С. Сельская школа: Сб. статей. Москва, 1991. 180 с.

13. Стрезикозин В.П. Урок в сельской малокомплектной школе. Москва, 1992. 141 с.

14. Шубак Г. Процес навчання в малокомплектних школах – важлива прикмета системи освіти України. *Молодь і ринок*. 2017, № 7 (150). С.139 – 145.

REFERENCES

1. Bida, O. & Kartel, M. (2004). *Pidhotovka maibutnix uchyteliv do orhanizatsii samostiinoi roboty v silskii malokomplektnii shkoli pry vykladanni dystsyplin*

pryrodneychoho spriamuvannia [Preparation of future teachers for organization of independent work in rural small-school school with the teaching of natural sciences disciplines]. *Preparation of teacher to introduction of new technologies of studies at little complete initial school: Proceedings of the Ukrainian research and practice conference*. Uman, p. 48. [in Ukrainian].

2. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv, 376 p. [in Ukrainian].

3. *Entsyklopediia osvity* (2008). [Encyclopedia of Education]. Kyiv, 1040 p. [in Ukrainian].

4. Meleshko, V. (2015). *Modeliuvannia osvitnoho okruhu u silskii mistsevosti na zasadakh mizhshkilnoi vzaiemodii* [Modeling of the educational district in the countryside on the basis of intercultural cooperation]. *Ukrainian educational Journal*. no.2, pp. 79 – 91. [in Ukrainian].

5. Onyshkiv, Z. (2016). *Pochatkova shkola silskoi mistsevosti: sutnist poniattia* [Primary school in rural areas: the essence of the concept]. *Young scientist*. no.12, pp.480–484. [in Ukrainian].

6. *Pedagogicheskaya entsiklopediya* (1965). [Pedagogical Encyclopedia]. Vol. 2. (Ed.). I. Kairov. Moscow, 911 p. [in Russian].

7. *Pedahohycheskyi slovar* (1960). [Pedagogical Dictionary]. Vol. 1. (Ed.). I.Kairov. Moscow. 774 p. [in Russian].

8. Pobirchenko, N. (2005). *Malokomplektna shkola: suchasnyi vymir* [Small school: modern dimensi]. *Rural School of Ukraine*. no. 1(109). pp. 3–6 [in Ukrainian].

9. Prysiazhniuk, L. (2009). *Pidhotovka maibutnix uchyteliv pochatkovykh klasiv do orhanizatsii kolektyvnykh form roboty uchniv silskykh pochatkovykh shkil* [Training of future primary school teachers to organize collective forms of work for rural primary school pupils]. *Candidate's thesis*. Kyiv, 24 p. [in Ukrainian].

10. *Pro zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy vid 13.05.1999 №651 – XIV* [About general secondary education: Law of Ukraine]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

11. Savchenko, O. (1997). *Dydaktyka pochatkovoї osvity* [Didactics of elementary education]. Kyiv, 389 p. [in Ukrainian].

12. Riahynskyi, S. (1991). *Selskaya shkola* [Rural school]. Moscow, 180 p. [in Russian].

13. Strezykozyn, V. (1992). *Urok v selskoy malokomplektnoy shkole* [Lesson in a rural small-school]. Moscow, 141 p. [in Russian].

14. Shubak, H. (2017). *Protses navchannia v malokomplektnykh shkolakh – vazhlyva prykmeta systemy osvity Ukrainy* [The process of training in small schools is an important feature of the education system of Ukraine]. *Yoth & market*, Vol. (150). pp.139 – 145. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2019

